

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ի Ր Ե Գ Ի Ր

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՆԱՎԱՐԱՆԻ ԵՒ ԼՈՒՆՏԻՆԻ

Տարեկան գին կանխիկ զուգուշ 100:

Այս Լրագիրը ամեն երկուշաբթի օրերը կը հրատարակուի:

Պոստին գուրս գալան Լրագիրը քան փոստային ծախքը անոնցին ջրացի է:

Իր շափն համար չուր մը հրատարակել ու շտապ դիտի ջնարկ անցին 40 փարսյ:

Դարասից ցորո ծանուցու մը ձրի է:

Դուրսէն եկած նամակներու և փոստային ծախքը իրկոցն դիտի ջնարկ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՆՏԻՐ

ՊՕԼԻՍ 29 ՀԱՅԵՄԱԵՐ

— Սեփական ինքնակալը սովորութիւն ունի երբեմն, և մանաւանդ տաճկաց տարեգրութիւն մաւ հարբէմ ամոյ մէջ բարձրագոյն դուռը երթալ: Այս սովորութեան համեմատ անցեալ հինգշաբթի, (նոյեմբերի 16), որ մաւ հարբէմի ԳԷ երրորդ օրն էր, հետ գտնուելը սովորական եղած աւագանի պալատականաց ընկերակցութեամբ բարձրագոյն դուռը գնաց. և դրան բարձրագոյն պարտական իրերը մեծաւ փառք և պատուով ընդունեցին: Խոր հրդեհակցութիւնը որ պետութեան կարեւոր գործերուն վրայ էր, այն օրը իր ներկայութեանը եղաւ. և ինքնակալն անձամբ մէկ աղէկ ատենախօսութիւն մը ըրաւ. որով պաշտօնակալները յորդորեց որ իրենց յանձնուած բաները չէ թէ միայն արգարութեամբ տեսնեն. այլ մանաւորապէս աւելոր հոգ տանին որ մի և նոյն բանը երկուր տեսնեն: Կախ և անորոշ չի մնայ այլ շատով քննեն և հասկնան և վճռեն և լրացունեն: Այս կարեւոր պատուէրը տալէն ետքը նոյն հանգիստով կայսերական պալատը դարձաւ:

— Սեփական տեղութեան խաչքի վաշտը լրագրին չարհարող թիւը հետեւեալ յօդուածը կը պարունակէ:

« Սեփական ինքնակալն բարձր հովանաւորութեանը տակը Կոստանդնուպոլսու բնակողներուն կատարեալ անդորրութեանը և հանգստութեանը համար այսօրն ի գործ դրած կայսերական աւագանութիւնը ինքնակալութեան վրայ այս ալ աւելցաւ. որ, Կոստանդնուպոլսու ներքին գաղութներուն գիւրութեանը և արտաքինութեանը համար թէպէտ արքունի նաւարանէն չորհուրէր յատկաւ նախընտրուելու գիւրութեանը և կողմնակցութեանը, սակայն ամուսնը նոյն տեղերը բնակող և ձմեռն ալ հոն մնացող մարդոց բազմութեանը նայելով հիմա կու հիմա բաներու վրայ եղած չորհուրէրութեան համար բաւական չէ. ուստի առտու և իրիկուն մի այն մէկ ժամանակ մը չորհուրէր կրնայ գտնուիլ, և ամէն մարդ իր գործը այն ժամանակին չի կրնայ յարմարեցնելով. և մանաւանդ չորհուրէր ժամը իննին ելլելու ըլլայ նէ պաշտօնի վրայ գտնուող մեծամեծներուն ամենեւին օգուտ մը չընելով, աւանդ շատերուն հարկ կ'ըլլայ դարձեալ ակամայ կամ փոքր նաւակներով երթալ գալ:

« Թէ որ ամէն մարդ ասոր մէջ աւելի գիւրութեան և իր գործին յարմարութիւն գտնէ նէ, չորհուրէր չամբողջ ընելու անձանց համարները հիմակաւորներուն մէկ քանիին չափ կ'աւելնայ. և ներքին գիւրութեան բնակիչներուն համարները նայելով քանի մը հատ չորհուրէր ալ կարծաւորութիւն կենալը յայտնի է. և թէ որ ներքինը բանալ չորհուրէրութեան համարները շատնայ նէ՝ ասկէ աւելի գիւրութեան ըլլալուն պատճառով ներքին գիւրութեան ամուսնուն ունեցած յարգը կ'եւեկնայ. և հիմա երթալը դժուար ըլլալուն համար անչէն մնացած տեղերն ալ չենալը յայտնի է:

« Եւ ասկէ զատ, ներքին բնակիչներուն գործը ըստ մեծի մասին Կոստանդնուպոլսու ըլլալով, ձմեռը անգամ երթալ գալու գիւրութեան

ըլլայ նէ խիստ շատ մարդիկ ձմեռուան եղանակն ալ ներքին գիւրութեանը անցնելով վեց ամիսը անգամ մը տեղափոխութիւն ընելու հոգին կ'առնուն. և անոնք՝ որ միայն ներքինը ծովերէն ալ բնակարան ունին, և ձմեռը Կոստանդնուպոլսու գաւն նէ կամ վարձքով տունէն ի տուն պիտի փոխուին. կամ շատ ստակ ծախք ընելով տուն մըն ալ Կոստանդնուպոլսու ստանալու պիտի ստիպուին: անոնք ալ այս ներքինութեանը կ'առնուն: Եւ այսպէս չորհուրէրը շատնալով՝ հասարակութեան հիմակ վան առնալ ընելու պարտաւորած խիստ շատ ծախքերուն ստակը քովերին կը մնայ. և այս ստակը կրնայ իրեն պարտաւոր աւելի ընդարձակ և հանգիստ ընելու բաներուն խորձել. և ասով հանաւորութեան այս երեսէն ալ մեծ օգուտ կ'ըլլայ:

« Այսպէս հասարակաց օգուտը մէկ բան մը հաստատունը ալ շահաւոր մէկ եկամուտ մը ստանալու կերպով կրնայ ըլլալ այս կերպով: Սեփական ինքնակալն քվեալ հովանաւորութեանը տակը մեծագոր տեղութեան ծախքերուն և բարգաւաճելուն և տեղութեան հարատեւելուն ստակ շահելուն վերաբերեալ ամէն բանի մէջ տեսակ տեսակ ընկերութիւններ ըլլալուն հրաման, և ասոնց համար աւելի կերպ ապահովութիւնը տրուած է. և այսպէս օգուտը ընկերութիւն մը հաստատունը ամէն կերպով իրեն բարեյոյժար կամուրջ համեմատ է: Այս օր թէ որ Կոստանդնուպոլսու ներքին չորհուրէր բանեցնելու համար մէկ ընկերութիւն մը ըլլայ նէ հասարակութեան շատ օգուտը բան մը ըլլալէն զատ՝ շատ շահաւոր մէկ եկամուտ մըն ալ կըրնայ բացուած ըլլալ:

« Եւ թէպէտ այս բան հարեւանցի մը ներկա տեղով անանկ կ'երեւի որ նաւավարութեան արուեստին հետեւողներուն վնաս պիտի պատճառէ. բայց անոնք ալ ներքին մէկ գիւրէն մէկողը գալովները կրնան պարտաւոր պիտի չի կրնան ըլլալ. և քանի որ ներքին բնակիչները շատնան նէ՝ անոնց նաւակները մանկու մարդոց համարներն ալ կը շատնայ. և նաւավարներէն մէկ քանին այն արուեստէն ապրուստ չի գտնէ ալ նէ՝ ուրիշ մէկ վաստակ մը կրնայ գտնուիլ անոր համար. և բայց չի մնար. և ներքին բնիկ նաւավարները ինչպէս որ ըլլայ նէ բան կը գտնեն. և երբ որ հիմաւորան չափ նաւավարներու բազմութեան կարծաւորութիւն չի մնայ նէ, միայն դուրսերէն նաւավարութիւն ընելու համար եկող մարդիկը բան պիտի չի կրնան գտնել. և ասով անանկներուն Կոստանդնուպոլսու չի գալը պէտք պիտի ըլլայ: Սակայն ասոնք ալ մշակ և երկրագործ ըլլալով թէ իրենց անձինը և թէ հայրենեացը օգուտը իրենց բնիկ արուեստին պարտաւորութիւնն ապրիլ. և հոս գալէն մինչեւ նաւավարութեանը աղէկ մը սորվին նէ՝ Կոստանդնուպոլսու բնակիչներուն իրենց տեղութեամբ հասցը ներքին վտանգներէն և մեծամեծ վնասներէն ալ մնայ. բարձրագոյն բնակիչները ազատած կ'ըլլան. ուստի չորհուրէրութեան գործին մէկը պիտի ըլլայ ներքին գիւրութեան մարդ կրել:

« Սակէ զատ, Կոստանդնուպոլսու ծովը սեւ ծովը և միջերկրական ծովուն մէջ տեղը մէկ մեծ ծամբայ մըն է. և ամէն տարի ասկէ որքան նաւանցիլը ամէնուն յայտնի է: Ներքին մէջն ալ գլխաւոր թէ շարունակ ամէն տարեւ հիւսիսային հովը կը բանի. որով Սեւ ծով երթալու նաւերը շատ դժուարութեամբ ցամաքէն չուաննելով քաշել տալով գէղ Քվեր երթալու կը ստիպուին. և երբեմն ջուրերը աւելած ըլլան նէ՝ հարկ կ'ըլլայ որ մէկ

տեղ մը երկաթ նետն մնան. Սոնք ալ ներքին կրելու քանի մը չորհուրէր ըլլայ նէ՝ այս ալ առանձին օգուտը և շահարէր մէկ բան մը ըլլալով. Կոստանդնուպոլսու նաւահանգիստն նաւերը մինչեւ Սեւ ծովի ներքին բերանը քաշելու նպատակով Բաթի ընկերութիւն (Չեքէզի խաչիկէ) կամ վեհապետ ինքնակալն կամք ուրիշ ինչ անուն գնել յօժարի նէ՝ այն անունով մէկ ընկերութիւն մը յօրհանելով թէ որ ինքնակալը իւր առատագութեամբ արուածեալ հաճելու ըլլայ նէ, հինգ չորհուրէր պիտի ըլլայ:

« Սոնք մէկը Կոստանդնուպոլսու իւրիւր տար, և միւսը մինչեւ Պէյքօզ պիտի երթայ յարմար տեղերը հանգիստելու. որով ներքին Սեփական կողմէն երկու չորհուրէր յատկացած կ'ըլլայ: Երբ չորհուրէր ալ ներքին Սեփական կողմէ պիտի բանի, Կոստանդնուպոլսու մինչեւ Սարհար. յարմարութիւն առած տեղերը պատահելով: Այս հինգը ծամբայ առնելու յատուկ պիտի ըլլան: Երկու չորհուրէր ալ նաւ քաշելու պիտի գործածուի. որով ամէնը կ'ըլլայ եօթն չորհուրէր. և ասոնք պիտի ծախու առնուին և պատրաստուին:

« Ներքին շատ տեղերը չորհուրէր չեն կըրնար ցամաքին քովն երթալ. ուստի ծամբայներուն հարկ կ'ըլլայ պղտիկ մակընկնելով (սանտալներով) և նաւակներով ցամաքն ելլել. և այս ալ շատ դժուարութիւններ և վտանգներ ունի: Եւ չորհուրէր առնելու ելլելուն սպասելու համար ծովերէրը եկող կեցող մարդիկ ալ կ'ըլլան. որ թէպէտ չորհուրէրութեան պիտի առաջ ծամբայ ելլելու տեղն ըլլայ նէ կրնան նաւուն մէջ մտնել և սպասել, առանց անձրեւէ և տիգիւ ներքին քաշելու. բայց թէ որ չորհուրէր պատահելու և անցնելու տեղ մը ըլլայ նէ՝ սպասելու մարդիկը կը հարկադրուին մէկ սրբաշանոց մը նստելով պատուապարտիլ. և ասոր համար ալ շատերը նաւակով երթալը աւելի կ'ընտրեն. քան թէ չորհուրէր սպասել. ասոր համար ներքին թէ Սեփական և թէ Սեփական երկուր չորհուրէր անմիջապէս մտնելու յարմար խաչքներ պիտի չենուին. և անոնք քովն վրան գոց և աղէկ պահպանուած կայարաններ պիտի ըլլան:

« Ծամբայը կրելու հինգ կտոր չորհուրէր, ամէն մէկը վաճառահանի ձիոյ ուժ պիտի առնենան. և ըստ տանելուն փառաւոր և զարդարուն պիտի ըլլան: Եւ քաշելու յատուկ երկու չորհուրէր 100 կամ 120 ձիոյ ուժ պիտի առնենան. և հաստատուն և ուժով բաներ պիտի ըլլան: Այս նաւերուն ամէն մէկուն գինը 1000 ական քէսէ ստակէն՝ ամէնունը ամբողջ 7000 քէսէ ստակի գումար կը կապէ. կարծեք 1000 քէսէ ստակ մըն ալ նաւամատոյցներուն և կայարաններուն չենքին կ'երթայ. ասոր համար յիշեալ ընկերութիւնը թէ այս նաւերը ծախու առնելու և թէ այն պէտք եղած չենքերը չենքեր տալու համար 8000 քէսէ ստակ գումարով և ունենալու կարող պիտի ըլլայ: Սակայն ամէն մէկ բաժինը 3000 ական զուգուշով հազար հինգ հարիւր բաժին ըլլալով առ հասարակ մեծագոր տեղութեամբն աղգ և ամէն կարգ հարատեւներուն բաժին առնելուն թէ որ վեհապետ ինքնակալը բարեհաճի նէ՝ բաժիններուն ծախուիլը շատով և գիւրին կ'ըլլայ. և ժողովուրդը գումար 9000 քէսէ ստակ ըլլալով վերջնականապէս ծախքերէն 1000 քէսէ ըստակ կ'եւեկնայ. և չորհուրէր մըն ալ այս յաւելուած ստակովը առնուելու համար առ ձեռն կը մնայ, թէ որ պէտք ըլլայ նէ:

« Երկուր բաժիններուն գիւրութեամբ ծախ

ուրիշ՝ ստակ վաստակելու և օգուտ տեսնելու ապահովութեանը կապուած է. և այս ապահովութեան ալ, ընկերութեան կողմանէն հասարակութեան տրուելու ապահովութեան և գիւրութեան կրնայ առաջ գալ. ուստի այս բանին վրայք ամէն առիթները նկատել պէտք կ'ըլլայ:

« Թէ որ կայսերական նաւարանն ալ այս շտեմաւորուն հետ իր կողմանէ չզգենաւ բանեցրնելու ըլլայ նէ՝ երկու կարգ շտեմաւորուն երթնելու ըլլայ շտեմաւորութեան և խառնակութեան պատճառով. և գուցէ նախնականորութեան մին ալ մէջնին ծագելով իրարու միաս ալ հասցընեն: Եւ մէկ կողմէն Ղերմակ ծովու մէջ Ինքնիմա և Կէլէպօլու և Թէքիւր տաղի և Կէմէլի. և Սեւ ծովու մէջ Լիւնթուր և Սիւսիւրէ և Սաւա և ուրիշ աւանջ պէս տեղեր շտեմաւոր կարօտ են. և այն երկիրներուն կողմէն այս բանին վրայք յաճախ եղած խնդիրները կը ցուցնեն որ այն տեղաւոր դաւ ցող շտեմաւորը անպակաս ծամբորդ ալ պիտի գտնեն, բեռն ալ. ուստի կայսերական նաւարանին շտեմաւորը այն յիշեալ տեղերը բանելով, Կոստանդնուպօլսոյ ներքոյը բանելը միայն յիշեալ ընկերութեան շտեմաւորուն յատուկ ըլլայ. որով ինչպէս որ նաւարանին շտեմաւորը այն տեղերը երթնալ գալով կը վառարկին, և այն տեղերուն բը նախկիններն ալ գտնել կ'ըլլան. նմանապէս այս ընկերութեան ալ թէ բանելուն և թէ շահելուն կողմանէ ապահովութեան ըլլալու համար ներքոյի գիւղերը շտեմաւոր բանեցրնելու գործառնութիւնը մինչեւ 25 տարի այս ընկերութեանն շտեմաւոր. և թէ որ ասոր շահը տեսնուի և ընկերութեան անդամները ուզեն նէ՝ յիշեալ ժամանակը երկնաւորուն ապահովութեան տրուի:

« Եւստի հասարակաց վերաբերեալ բաներ ըլլալով առանձին խորհրդածութիւններ կ'ուզէ. և թէ որ վեհապալա ինքնակալին հաճոյ և ընդունելի ըլլայ նէ՝ ասոր թէ ներքին յատուկ տեսչութեանը և թէ բանելու շտեմաւորուն երթնելու ընկերուն վրայք պէտք եղած կարգադրութիւնները գրի պիտի առնուին: »

Եւստի գրուածս պետութեան գերագոյն խորհրդարանին կողմէն վեհապալա ինքնակալին ներկայացուցին. որ իւր առատագութեամբ բարեկերպ յօժարութեամբ կատարեալ հաճութեան տալէն զատ, իւր կայսերական առանձին գանձէն ինքն նախ և յառաջ հարկը բաժին գրուեցաւ. նմանապէս վեհապալա արքայամայր թագուհին յիշուին բաժին գրուեցաւ. նմանապէս բարձրագոյն փոխարքայն և մեծ գեներալը և մեծագոր տէրութեան բոլոր բարձրաստիճան նախարարները և մեծապատիւ պաշտօնատէրերը և հայազգի և յայն տեղաւորները և վաճառականները ուղաններուն չափ բաժին գրուեցան: Սինչու մուհարրէմ Կ. (նոյն տարի 12), գրուողներուն համարները, վեհապալա ինքնակալին և վեհապալա արքայամայր թագուհին զատ՝ 141 հոգի իւր համար. և ծախուած բաժիններն են 927 բաժին. և ծախու 576 բաժին կը մնան:

« Դրապիտունն նոյնմբերի 10 ին մեղի կը գըրեն. Կոյնմբերին 7 ին շտեմաւորութիւն օրը բարձրագոյն խորհրդով փաշայն երկու անուն շտեմաւոր Սիւրմէնէ ըսուած Իսթիքն զնայ. որ էփ աղէկ նաւահանգիստ մըն ալ ունի: Դրապիտունն երկու ժամ ծամբորդութիւն ընելով Սիւրմէնէ հասնելուն պէս ձիերը հեծնելով նոյն գիւղերը հինգ ժամ ծամբայ դացեր է. և այն գիւղերը ընդանը գագաթը մէկ գիւղ մը պառկեր է: Յաջորդ օրը երկու ժամ առաջ դացեր է ծամբայները նոյնըլ ծամբայ վասն զի այն ծամբայով Կոյնմբերէն երթալու շատ գիւրութիւն կայ եղեր, տասն ժամ կարճ ըլլալով և քիչ տակ երթալուն կողմանէ. կարելի է որ ծամբան անկէջ շինուի. որովհետեւ մինչեւ հիմա գէպ Դ Կոյնմբերէն ծամբան որ տեղաց շինուելը յայտնի չէ. բայց հիմակուան նորէն բացուած ծամբան ալ շատ պիտոյ էր որ էփ աղէկ գիւղաբնի Ե. Իսթիքնէն մինչեւ հին ծամբան ելլելէն կ'աղաւտին ծամբորդները:

Բարձրագոյն փաշայն Սիւրմէնէն վերադառնալ շտեմաւոր հեծնելով շտեմաւորութիւն գիւղեր ժամ երկու օր և կէսին Դրապիտուն հասաւ. յաջորդ օրը որ ամեն 9 էր, իրիկուան ժամ 12 ու կէսին ծամբայ ելաւ Կոստանդնուպօլսոյ երթալու: Իւր կընքապահ (մեծհիւրաւար) մեծարգոյ Սապիթ էֆէն տին Դրապիտուն ձգեց որ գործոյն վերակացութիւն ընէ:

Բարձրագոյն փաշայն իր հետ Կոստանդնուպօլսոյն տարած ծարարարութեաններուն բանաւ և բանեցուցած գործերուն նայելով ընտրու-

թիւն մը ըրաւ հոն մնալուններուն և Կոստանդնուպօլսոյ դառնալուններուն մէջ. Հոն ձգեց Սա. նուէլէն յարգոյ Յարութիւն աղայն, 1 էհայի Կ. Լիւթիմար Տուսթիւն, և Տալմապիայի կամ Լաւրիսիայի խառնութեան Կ. Ղիւզէբէ Կիլիսթ. նէն: Կոստանդնուպօլսոյ դառնալուններն են 1 էհայի Կ. Իկիայի Զեւեթի. բնիկ 1 էհայի Լիւթիմ. էֆէնտի. և Կոստանդնուպօլսոյն Հիւսէին էֆէնտի: Եւստի ալ մօտեք Կոստանդնուպօլսոյ կը դառնան:

« Դրանուայի Կիլիսթի Բաթիքի օրագրին նոյնմբեր 3 թիւէն Կոստանդնուպօլսոյ գաղղիական Դաւալ լրագիրը այս յօդուածը կ'առնէ:

« Հիմա աւետիսը նեւ ծովու եղիքներէն Կոստանդնուպօլսոյ մայրաքաղաքէն, Տրապիզոնէն կ'առնէմք: 1850 սեպտեմբեր 26 օրը օսման ետեւ տէրութեան հասարակաց օգտակար գործոյ դարպիւղին մը եղաւ. Տրապիզոնէն Իրզուրում ծամբայ շինուելով: Սուլթան Կալիլ Կէմալ վեհապալա կայսրը և կայսերական կառավարութեան գիւղերը այս գործոյն մեծապէս կարեւոր ըլլալը իմացան. և կամեցան աղբային աօնի մը հանգիստ. որ պերճութիւններով փառաւորէր: Հասարակաց շինուածոյ և երկրագործութեան և վաճառականութեան տեսչ. բարձրագոյն Խոմայէլ փաշայն ծամբուն հիմնարկութեանը առաջին քարը դնելու համար Տրապիզոն գնաց. և անոր հրաւիրելով շրջակայ երկիրներուն քաղաքական կառավարութեան ժողովոյ անդամները և երեւելի վաճառականները բարձրագոյն փաշայն վրաններուն տակը ժողովեցան: Իսթիքնէն և Կիլիսթի և (տաճկաց) կըրօնից և օրինաց ուսուցիչները հոն էին գալոյս. կան ուսանողներուն հետ. և խառն բաղմունքիւն իրար կը սխալէին: Ժամ 10 ին նշան տրուեցաւ. ամբար մէկ մը շարժեցաւ. և գործաւորաց անթիւ բաղմունքիւն, ձեռքերին բրիչ և կռակներ կուզով, կարգաւ բարձրագոյն փաշայնի փառաւորութեանը անդամները անցին անցիլ սկրան: Լիւթիմ. ծայ. նով սրբազան երգիչ կ'երգէին. և ամէն մէկ տանը վերք բաղմունքիւնը միմեկին կը պօսար: Բարձրագոյն փաշայն հասարակաց ծախահարութեամբ առաջին քարը դրաւ. և բանուորաց բաղմունքիւն աշխատելով գետինը շուտ մը քարայտակի փոխուեցաւ. որուն վրայէն բարձրագոյն նախարարը առաջ կ'երթար:

« Եւստի գործը սկսաւ. Կիլիսթի Տաճկաստանը, այն ընդարձակ և բարեբեր երկիրը, ուր տեղ որ հին ատենները մեծահարուստ քաղաքներ կը տեսնուէին. և հիմա ալ 50.000 հոգիէն աւելի բնակիչ ունեցող քաղաքներուն համարներ յիշուէին աւելի է, այս Կիլիսթի Տաճկաստանը աշխատելու կարգը կը մտնէ. և տաճկական ցեղին գեղեցիկ աշխարհակալութիւն մը կը պատրաստեն: Հա. յատուկ, փոքր Կիլիս. Սիւրմէն, և շրջակայ գաւառները աշխատութեան վերանորոգող զօրութեամբ իրենց ուժը նորէն ձեռք պիտի առնեն: Կիլիսթի գետին մօտ Թէնիզոս կայսեր հին քաղաքը, որ հիմա Կոյնմբերէն, Տրապիզոնի կայսրը, Կիլիսի կասա և Վարսից և հնգից կեդրոնական վաճառատները Սեւ ծովու հետ կապել ըսել է: Եւ Հա. յատուկ փոքր Կիլիսի նաւահանգիստին հետ հա. զօրքերը գեղեցիկ սկրնաւորութիւն մըն է: Կիլիսից քիչ կարեւոր չէր ըլլար մէկ ուրիշ ծամբայ մըն ալ շինուելը. որով Իսթիքն որ միջերկրական ծովուն վրայ է, կը հարկէր Կիլիսի յամարներ և Կ. Սուլթանի հարուստ գաւառին հետ:

« Տաճկաստանի հրապարակական գործոյ ընկերակալութիւնը, որ Կիլիսի մէջ հին ժամանակներէն Կիլիսի մէջ ծաղկեալ երկիրները կը պառնակէ, անանկ մէկ բան մըն է որ մեծ պատիւ կը բերէ Սուլթան Կալիլ մէքիմ վեհապալա. կայսեր թագաւորութեանը: Բարձրագոյն Խոմայիլ փաշայն հասարակաց մեծագործ շինութիւններուն սկզբնաւորութիւնը անանկ արտաքին կարգի փառաւոր հանգեալով մը ընելով յայտնի կը ցուցունէ թէ աշխատութեան վրայ ինչ վեհ գաղափոր ունի:

« Կիլիսի վրայ պատուելը աստուած փառաւորել և ժողովուրդը մէկ իրական եղբայրութեան մը հրաւիրել է. որովհետեւ ասիկայ որ տեղ որ հաստատութիւն գտնէ նէ՝ իրարմ շատ միջոցաւ հեռու գտնուողներուն մէջն անգամ մէկ կցորդութիւն մը մէկ հաղորդակցութիւն մը կը հաստատուի: »

« Հասարակաց շինուածոյ և երկրագործութեան և վաճառականութեան տեսչ. բարձրագոյն Խոմայիլ փաշայն, որ ինչպէս յայտնի է, երեք ամիս մը կար որ մայրաքաղաքէն հեռացած էր Կիլիսի յամարներ երեւելի քաղաքները հասարակաց ծամ-

բով մը իրարու հետ կապելու համար, Լապրիա. կան շտապիւն շտեմաւոր նոյնմբեր 12 կիրակի օրը մայրաքաղաք հասաւ. և գալուն պէս ուղղակի բարձրագոյն փոխարքային տեսութեան գնաց:

« Եւստի օրը մայրաքաղաք հասաւ նաեւ Ղիւթ. տէք նախկին ընդհանուր կուսակալ բարձրագոյն Լապի փաշայն, մեծագոր տէրութեան բերելով հիւսն շտեմաւոր Իսթիքնէնէն գալով:

« Ինքնիմաու նախկին տեղակալ մեծագոյն Խոմայիլ փաշայն Կիլիսի տեղակալ անուանեցաւ:

« Կիլիսի փաշայն կառավարութեան տեղակալ մեծարգոյ Իսթիքն պէյ էֆէնտին բարձրագոյն գըրան երկրորդ կարգի պաշտօնատարաց աստիճանով ու պատուով Տէնիզի տեղակալութիւնը տըրուեցաւ:

« Կիլիսի Կիլիսի փաշայն փաշայնի տեսչ. (միւսիւր) մեծարգոյ Կալիլ էֆէնտին Սեւ ծովու վեհապալաւորութեան տեղակալ անուանեցաւ:

« Սուլթան բանակին համարակալ մեծարգոյ Գէքի էֆէնտին Կիլիսի կառավարութեան տեղակալ անուանեցաւ:

« Կրապիտունի բարեկարգութեան ժողովոյն նախագահ մեծարգոյ Կիլիսի էֆէնտին բարձրագոյն գըրան գործակալաց երկրորդ կարգի առաջին աստիճանին պատուը տրուեցաւ:

« Եւստի Կիլիսի էֆէնտին աստիճանութեան խորհրդարանին անգամ անուանեցաւ:

« Եւստի Կիլիսի էֆէնտին Կիլիսի և Կիլիսի էֆէնտին նոյն աստիճանութեան ժողովոյն աստիճանաւորաց անգամ անուանեցան:

« Հալէպու վրայք շատ մը տարապիտուն չա. փաղանցութեամբ ըլլալով տարածուած էին, ինչպէս որ առաջ ըսինք. բայց ստաց. ըլլալ այս է:

« Եւստի տէրութեան իշխանութեանը տակը գտնուած ամէն երկիր սովորութիւն մը եղած է կայսերական հրամանաւ. որ զինուորութեան գըրան երկու յարմար անձինք կ'ընտրուին. անունին մէկ ցուցակ մը կ'ըլլայ. ետքը վիճակաւ այն ցուցակին մէջէն պէտք եղածին չափ երկրատարներ կ'առնուին զինուորական ծառայութեան համար: Եւստի այս վիճակաւ զինուորագրութիւնը Հալէպու պիտի ըլլար: Հալէպուք այս կայսերական հրամանին հնարանգիլ չուղեցին. չէ թէ ամէնը, այլ խառնապիւր և չարափառ մարդիկ. և անպատիւ արապներէն ալ օգնութիւն գտնելով հոկոս միւր 4 էն 5 ըսնալու գիւղերը զէնք ստին. քաղաքին մէկ կողմը կոխեցին. տուններ կողպեցին. տասն հա. գիւղ չափ ալ մարդ մեռցուցին: Յանկարծ կոխելովն յանգեցնութիւններ քիչ մը ատեն յաջողութիւն գտաւ. քաղաքին կառավարութիւնը ժամանակ չունեցաւ տոնք շուտով մը զգալու և իրաւանց կողմը զօրացնելու:

Եւստի կայսերական կառավարութիւնն այս անցքերը իմացաւ, շուտ մը պէտք եղած ծամբաներուն ձեռք գործու. Սուլթանը և Կիլիսի և Կրապիտունի բանակներէն բաւական զօրք որդուեցան շուտ մը Հալէպու երթալու. Կիլիսիէն ալ Կրապիտունի էֆէնտին նոր եւ գործող բարձրագոյն Կիլիսի փաշայն ալ, որուն գործունեութիւնը և խոհեմութիւնը ծանօթ է, Հալէպու կուսակալ անուանեցաւ, և նոյնմբերի 6 երկու շաբթի օրը շտեմաւոր Իսթիքնէնէն գնաց: Կիլիսի երկու շտեմաւոր ալ Սուլթանը բանակէն ուրջուած զօրքերը գալին:

Բայց Հալէպու խաղաղութիւնը տիրած է. հոկտեմբեր 28 ին Հալէպէն գրուած գիր կայ, որ կը պատմէ թէ կայսերական զօրք զէնքի ուժով տիրել սկսանց. ապաւանդները յաղթուեցան. ապաւանդութեան տեղերին ուժեղեցաւ եղաւ. աւարտները և բռնկեցաւ, և հիմա տեղաւոր մըն է. ինչպէս որ ամէն ասանկ չարագործաց ապատաններուն պէտք է ըլլաւ. ապաւանդներէն 6=7 հարկը հոգի մեռան. կայսերական զօրքն ալ մեռաւ և վիրաւորուած 80 հոգի մը կան: Եւստի Կիլիսի հոկտեմբեր 25 ին եղաւ. կայսերական զօրաց զօրապետն էր մեծագոյն Կիլիսի փաշայն, որուն օգնական էր զօրապետ մեծագոյն Կիլիսի կամ Կիլիսի փաշայն: Կոստանդնուպօլսոյ օրերը քաղաքապետ գըրուած էր Կոստանդնուպէս պէյ անուն մէկը. հիմա աւոր ձեռքէն նոյն պաշտօնը առնուեցաւ. և անոր տեղը քաղաքապետ եղաւ հաճը Կոստանդնուպէս Կիլիսի ըսուած անձը. և անոր վրայ սկսաւ կառավարութիւնը քաղաքացիներուն քով գտնուած զէնքերը ժողովել:

Եւստի կառուով անպատիւ արապները թէպէտ փոխան, բայց յանգեցնութիւնն չէ պակեց. անապատէն իրենց օգնութիւն գալով կարծեցին որ ասով կայսերական կրթեալ և քաջ զօրացը գէմ կըր-

նան կային. ուստի հետեւեալ օրը կուրսը նորոգելու ձեռք դարկին. և Հալեպի առաջ գացին, Կայսերական զօրքը քաջութեամբ և զինուորական ճարտարութեամբ ասոնց վրայ յարձակեցան. և այս անգամ ապստամբներուն կորուստը աւելի միաստու կար եղաւ. պատերազմին մէջ մեռած և վիրաւորուած մարդոց մէջ զատի, որ այս անգամ ալ քիչ չէր, կայսերական զօրքը արապներուն 3000 քաւառ ալ ոչ խաբար քշեցին. առին: Այն կողմէն Հալեպ զօրք գալով ապստամբները զտեղլու, և քաղաքին մէջ և շրջակայները խաղաղութիւնը հաստատելու համար, կ'երեւի որ ապստամբները յայտնին բոլորովին կորսնցուցին. և չեն կրնար սակեց ետքը իրենց խռովայող բարքը բանեցնել:

Խռովութեան ժամանակը քաղաքացեալ գտնելու Վարդապետ պէյը այն օրերը մէկ երկդիմի (չիֆտէի) ընթացք մը բռնեց էր. կուրսը յաջորդութեամբ գլուխ ելելուն վրայ կառնած ձգելու լուրեր կը տարածէր. և ասով քաղաքացիները կը վճատեցընէր: Այս բաներու համար, կուրսը յաջորդութեամբ ըմբռնելու և ապստամբները իրենց արժանի եղած պատիժը մահուամբ և գերութեամբ և վիրաւոր խնայով կրելէն ետքը յիշեալ Վարդապետ պէյն ալ բռնուեցաւ և բանտը դրուեցաւ, և անցեալ չորեքշաբթի օր (22 նոյեմբեր) մայրաքաղաքս բերուեցաւ:

Օրոտակտ Վարդապետ փաշային իւր պաշտօնէն անկէջ քանի մը ամիս առաջ խնայուն պատճառով Շէհրզադէի քիւրտերուն մէջ մէկ զփութ մը և խռովութեան մը ելելով, Կրքի և Հիճազի բանակին սպարապետ բարձրագոյնը Վալիք փաշային բաւական զօրքով խռովարարներուն վրայ ելեր և չափերին ճանաչուցեց էր. և խռովութիւնը հանգստեցնելով, միտելով Վարդապետ փաշային ազգականներէն Ազիզ պէյն անուն մէկը և անոր քանի մը օգնականները մնացիւր են խռովութիւնը հանելու յանգիւնդներէն: Բարձրագոյնը սպարապետը ասոնց վրայ ալ զօրք խրկեց է. և ասոնք զօրաց դէմ կենդանի խեղճեցին չի կորելով սահմանը անցիւր պարսից թագաւորութեան երկիրը փախեր են: Բարձրագոյնը սպարապետը Արման շահի պարսիկ կռուակալ Բաքէնտէր խանին յատուկ մարդ խրկելով այս փախստականները կ'ուզէ. և կը գրէ ալ որ՝ ասկէց ետքը քիւրտ փախստականները պարսից տէրութեան երկիրները չընդունուին. և և թէ որ մէկը երթալու ըլլայ նէ՝ տեղւոյն կառաւարութիւնը բռնէ այն մարդը, և զգուշաւոր պահ պահութեամբ վերադառնալու միջոցով տէրութեան երկիրը խրկէ: Բաքէնտէր խանը բարձրագոյնը ըստ պարսկական այս խնդիրը սիրով և յոյժաւորութեամբ ընդունելով յանձնառու եղեր է. ուստի կ'երեւի և յուսալու տեղի ունիմք որ մօտեւ այն երկիրները այս Ազիզ պէյն խռովարարին հանած աղմուկէն և խռովութենէն ալ աղատութիւն գտնելով վերահասու և արգարտեցի ինքնակալին հովանաւորութեամբ հանգստութիւն կը գտնեն:

Վանայի սահմաններէն նոր լուր հասած է, որ այն ընդարձակ երկրին բնակչաց երեւելիները անձամբ կամ պատգամաւորաց միջնորդութեամբ Ուսմէի սպարապետ բարձրագոյնը Վալիք փաշային ներկայանալով հնազանդութիւն խոստացեր են. բարձրագոյնը սպարապետն ալ անոնց սուրբ պաշտօնով որ կայսերական Վալիքութեան նոր կարգադրութիւնները իրենց երկիրներն ալ անցընելու աշխատին, ինչպէս որ վերահասու կայսրը իւր սուլտանութեան բնաւորութեամբ կը պատուիրէ, տեղերին ծամբեր է:

Մանասքերի քաղաքական կառավարիչ մեծապատիւ Հասան փաշայն, որ շատ ատենէ ի վեր հիւանդ էր. հոկտեմբեր 20ին մեռեր է, և յաջորդ օրը հանգիստով թաղուած ըրեր են:

Թէպէտ քանի մը օրէ ի վեր օգերը աղէկ գացած չունէին. այսու ամենայնիւ Մանասքեր կեցող կայսերական զօրաց զօրապետ պաշտօնը մականուանեալ Վսէտ պէյը ամէն օր զինուորական կըրթութիւն ընել կուտայ եղեր. և զօրքը կանոնաց կառարեալ հնազանդութեամբ կը վարուին. որ զինուորական քաջութեան և յաջորդութեան հիմն է:

Իզմիրէն երկու յոյն փաճաւականներ անցածները արտօգութեան համար աբաղ քիւրտներու տեղը կ'երթան: Մտնող վրայ եօթն կամ ութը հատ աւաղակ կը յարձակին. զենքերին ձեռուընտէն կ'առնեն. փաճաւականներուն մէկն ալ կը բռնեն. և մէկային կ'ըսեն. գնա իզմիրէն մեզի 10,000 դուռուշ ստակ բեր որ ընկերդ թող տանք. բայց թէ որ հետդ կառավարութեան կողմէն զինուոր բերելու ըլլատնէ, գիտնաս որ գէմէն հետդ զինուորը տեսնանու պէս ընկերդ կը մեռցնենք և մենք

կը փախնք: Մարդը իզմիր կ'երթայ, իւր սենեակէն ուզուած 10,000 դուռուշ կ'առնէ, մարդու բան չիմացուցած կը տանի գողերուն կուտայ և ընկերը կ'աղատէ. ի միտին իզմիր դառնալէն ետքը կառավարութեան կ'իմացնեն որ գողերուն ետեւէն իսկայն մարդ կը հանէ. բայց գտնուած ըլլալին տակաւին չիմացանք:

ՄԵՐՈՒՆԻ ԼՈՒՐԵՐ

ԳԱՆՂԻԱ: Փարիզու քիչ օրագրէն առնելով քանի մը օրաց իրենց կրկնած էին. թէ քանի քիւրտներ ըսուած ընկերութիւնը հոկտեմբեր 29ին մէկ համեմ ծախողի (ախտէրի) մը խոնարհին ներսը սենեակը ժողովուրդ. խանութի տէրն ալ իրենց նախագահ ընելով որոշեց են որ Փարիզու ըստարապետը Պ. Շահապէն, և օրէնսդրաց ժողովն նախագահը Պ. Տիւրէն մեղացունեն. և վիճակ ալ ձգելով այս վիճակները դարձադրելու մարդ ալ որոշեց են: Այս բանս բոլորովին սուտ ելաւ:

Բնաւորութեամբ օրագրէր այս սուտ պատմութեան ծագումը տեսնել կը պատմէ: Վաղային ժողովքին քով մէկ յատուկ գործակալ մը կայ. որուն գործն է Փարիզու քաղաքական վիճակին վրայ ժողովքին նախագահին տեղեկութիւններ տալ: Այս պաշտօնատէրը անուանուցէ գործակալ իշխանութիւնը (հասարակապետութեան նախագահին գլուխը). և ինքը այս իշխանութեանը հետ բնաւ հաղորդակցութիւն մը չունի. իր թոշակը քաղաքէն կ'առնէ. և միայն ժողովքին նախագահին հազիւ կուտայ: Ինչպէս որ կը տեսնուի, այս վիճակը արտաքից կարգի բան մըն է: Այս պաշտօնատէրը իր ձեռքը տեղեկութիւն առնելու գիւրութիւններ ալ չունի. այս գիւրութիւններս ոստիկանութեան (բոլիսին) ձեռքն են: Իրեն տեղեկութիւն տուողները միայն մէկ կամ երկու հոգի են որ իրմէ կախում ունեն: Իւրգ այս պաշտօնակալը սուտ տեղեկութիւններ կ'արբուրէ Գ. Ն. Ն.:

Ստանդը կառավարութեան ներքին գործոց տեսուչ Պ. Պառօլին այս լուրը իմացուց յիշեալ պաշտօնակալը. տեսուչն ալ տեղեկութիւն առնելու ելելով հասարակապետութեան գաղափարապետին իմացուց. այս ալ ոստիկանութեան տեսուչին գրեց. և պատասխան առաւ որ՝ այդ լուրը գինետուի խօսքէ, որ գինետուին մէկը իր գլուխէն հնարելով պատմեց է գործակալին մարդոցը մէկուն. այն ալ մեծ բան մը տեղ գնելով իւր մեծին պատմեց է. և այն ալ առանց քննութեան քին գործոց տեսուչ նախարարին պատմելով բանը ծանուցուցեր է. որ ինքնին ծիծաղական բան մըն էր:

Ոստիկանութեան տեսուչը այսքանով չի բաւականացաւ. առանձին մէկ անօրէնութեան թղթով մը յիշեալ գործակալը թոշակէն զրկեց. և թուրք լին մէջը կ'ըսէ. «Պ. թոն (օրէնսդրաց ժողովքին նախագահին տեղեկութիւն տալու կարգեալ գործակալը) սուտ տեղեկութիւններ տալու զինքը պարսկական կարծեց ազգային ժողովն անգամնէրուն, որպէս թէ մէկ գաւառականութիւն խորհուրդ մը եղած ըլլայ Փարիզու սպարապետ Պ. Շահապէնին և օրէնսդրաց ժողովքին նախագահ Պ. Տիւրէնին կենացը գէմ. իր տեղեկութիւնները ուղղակի ոստիկանութեան անստութեանը չի բերաւ որ կարող ըլլար քննել և ծուռ կար նէ չտեսնել. և պէտք ըլլար նէ հարկաւոր երեւցած միջոցները ի գործ դնել. և այս անկարգութիւնէն հասարակաց բարեկարգութեան գէմ գէշ հետեւութիւններ երան. և ոստիկանութեան անստութեան չիմացնելով անիկայ ալ պատասխանատուութեան տակ ձգած եղաւ: Ուստի ազգային ժողովն քով ոստիկանութեան գործակալը Պ. թոն, իւր թոշակէն կը զրկելով մինչեւ նոր հրաման մըն ալ հանեմք:

ԱՆԳՂԻԱ: Տասն և վեցերորդ գորէն ի վեր, որ ինկիլիզի տէրութիւնը և աղբը Հոմէն տղա տուեցաւ. թէպէտ շատ հոմէականներ մնացին հոն, և հեղհեղ տեսնուած զոյն ալ են. բայց վիճակի տէր հոմէական եպիսկոպոս չի կար հոն. աշխարհքի այլ և այլ տեղեր գտնուած հին եպիսկոպոսներ իբրեւ նուիրակ և քարոզիչ ինկիլիզեական հոմէական ժողովուրդը կը հովուէին: Անցածները Հոմայ քահանայապետը ինկիլիզեական վրայ հոմէականաց 10-12 նոր եպիսկոպոսարաններ հաստատեց. և լծուողի մօտ Վ. Էսքմիշէր քաղաքը արքեպիսկոպոսարան ըրաւ. և այն տեղի արքեպիսկոպոս գրաւ Տ. Նիքօլ Ուսայլին եպիսկոպոսը:

պոսը. որուն կարգինալուէ պատիւ ալ տուաւ:

Այս լուր երբ ինկիլիզեական հասաւ, թէ երկեղեցականք և թէ աշխարհականք շատ աղմուկեցան. այնպէս որ ասիկայ ինկիլիզեական մէջ ինկիլիզի թագաւորն ունեցած իրաւունքին ձեռք զարնէլ է. և որովհետեւ տէրութեան խորհրդաւորներ գոց էր՝ կառավարութեան կողմը բաղմունքիւ ըստորադրութեամբ աղերսագիրներ տուին որ երբ որ խորհրդարանը բացուի նէ ասոր մէկ ծարր նույն. թող չի տան որ Հոմայ քահանայապետը ինկիլիզի եպիսկոպոսական վիճակները փոփոխելու ձեռք զարնէ թագաւորն իշխանութեան և կառավարութեան օրինացը գէմ:

Այս օրովհետեւ այս եպիսկոպոսարաններուն Հոմայի կողմէն նոր հաստատուելուն պատճառ, այս քանի մը ապրուան մէջ շատ ինկիլիզներու հոմէական ըլլալը. և հոմէականներուն ինկիլիզեական մէջ շատանալն է. և ինկիլիզ երկեղեցականներուն շատը այն կարծիքով են որ Օքսֆորտի համալսարանին բռնած երկեղեցական ուսմանը ծանոթն որ նոյն համալսարանին գլխաւոր դասաւոր Պ. Բուզէ գիտնականին անունով Բուզէի կ'ըսուի, հոմէականութիւնը ինկիլիզեական տարածելու գիւրացուցած է. ուստի Օքսֆորտի ինկիլիզ եպիսկոպոսին թեւադրութեամբ կառավարութեան կողմէն առանձին պատուէր ելաւ որ Օքսֆորտի համալսարանի անդամները քարոզութիւն ընելէն արդ ելուին:

ԳԻՆՍՏԻԱ: Վ. Նիքօլ միգրիլի թագաւորութեան ներքին գործոց տեսուչ նախարարը կարեւոր դատած մէկ բանին խորհելու համար ազգային սրն տուէն 300,000 ֆլորին ուղեց: Վ. Նիքօլ միգրիլի ազգային ժողովը այս ստակը տալ չի կամեցաւ. ուստի նախարար մէկ վճռով մը յիշեալ ազգային ժողովքը քակեց. 1849 յուլիսի 1 գրուած օրէնքը խափանեալ հրատարակեց. և պատուիրեց որ ժողովն անգամներ մէկ մըն ալ կառավարութեան բաներու համար խորհելու չի նստին. և պետութեան խորհրդարանը որ 1849 ին խափանեցաւ, նորէն հաստատուի: Այս հրատարակումը մեծ աղբեցութիւն պատճառեց ժողովքին մէջ: Ժողովքին նախագահը այս պատուէրին գէմ յանձնարարական ժողովքներ գնելու կ'աշխատէր. և որովհետեւ այս ալ արգելուեցաւ, նախագահը Պ. Շահապէն այս արգելքի գէմ բողբեց:

Շահապէն-Հոմայի օգնելու համար ստակ ժողովքը ընկերութիւնը սահմանուած էին Կերմանիայի այլ և այլ քաղաքները: Տանիմաքայի և Իրուսիայի մէջ Շահապէն-Հոմայի վրայ օր եղած կուտին հաշտութեան պայմանները Կերմանիայի ուրիշ իշխանութիւններուն հետ Վալիք արաւաքալարին կառավարութիւնն ալ ստորագրեց նէ՝ տնոր վրայ Վալիքի մէջ հոմայիցաց օգնող ընկերութիւնը լուծուեցաւ. որովհետեւ հոմայիցաց կուրսը Կերմանիայի իշխանութեանը ընդունած պայմաններուն գէմ պիտի ըլլայ թէ որ շարունակէն. ուստի գերմանացիք ալ օգնութիւն պիտի չի կրնան տալ: Այն խորհրդածութեամբ Վալիքի Զրեգա քաղաքի նոյն նպատակաւ հաստատուած ընկերութիւնն ալ լուծուեցաւ:

ՀԱՌՄ: Հոմայու կառավարութեան կողմէն Փարիզ գետապետութեամբ նստող Տ. Փոնարի եպիսկոպոսը մօտեւ կարգինալութեան պատիւ առնելով Հոմ գառնալ պէտք եղած է. և անոր տեղը Փարիզ պիտի երթայ Տ. Կառիպալտի եպիսկոպոսը, որ Վարօլի կը կենար գետապետութեան գործով. և Վարօլի երթալու ալ որոշուած է Տ. Իննօլէնիոյ Դիւանիտի արքեպիսկոպոսը, որ երբեմն Դիւանիտի գետապետ էր. և 1847 ին Կոստանդնուպոլիս ալ եկաւ Պապին կողմէն գետապետութեամբ:

Հոմայու կառավարութեան զինուորական գործոց տեսուչ Պ. Բալպէրմադէն, բնիկ Օքսֆորդի, զինուորական նոր և ժամանակին համեմատ կարգադրութիւններ ընելու գէմ ելած արգելքներուն չի կրնալով յաղթել պաշտօնէն հրաժարուեցաւ. և անոր տեղը գրուեցաւ Պ. Օսիւնի, որ սուղ ալ ժամանակ մը այս պաշտօնը վարած էր: Թէ որ նոր կարգադրութիւններու ասիկայ ալ կ'աշխատի և ուրիշ տէրութիւններէ օգնող չունենայ նէ՝ ասոր ալ հրաժարիլ հարկ պիտի ըլլայ:

ՍԱՌՏԵՆԻԱ: Բանի մը օրագրիներ հրատարակած են, որպէս թէ Հոմայու քահանայապետը

Սառնակային թագաւորութեան վրայ բանադրանքի թողութեան համար, եկեղեցականաց դէմ՝ բրածնեւորուի համար: Սակայն նոյն իսկ Սառնակային քանի մը օրագիրներ և Հռոմայում օրագիրները այս լուրը սուտ է կ'ըսեն: և այս սուտին պատճառ այն տուեք է որ՝ Պապը Յորեւելեան տարիի համար կոնգակ խրկեր է Սառնակային տէրութեան մէջ գտնուած եկեղեցական մեծերուն: այս կոնգակը իբրեւ բանադրանքի կոնգակ հաւտացընել ուղեր են խել մը մարդիկ: Յայտնի է որ 50 տարին մէջ Յորեւելեան մը կը սեպուի: և այս տարի թուականը 1850 ըլլալով՝ Յորեւելեան տարի է: որուն վրայ յօք Հռոմայ տէրութեան սովորութիւնն ունի ամէն ժամանակ կրօնական կարգադրութիւնները ընել և ամէն տեղ կոնգակներով հրատարակել:

ԱՅԿԱՅԻՆ

Բոտ խնդրոյ ամենապատիւ սրբազան Պատրիարքին և ազգային քաղաքական Վերադարձի Ժողովոյն մեծազօր տէրուն բարձրագոյն դուռը հաճեցաւ վեհափառ ինքնակալէն հրաման առնելով մէկ ակնակապ պատուոյ նշան մը շնորհել Վրացի Գեորգի Գեորգիւի մեծարգոյ Սարգսի աղային, որ ամենապատիւ սրբազան Պատրիարքին դրան գործակալն է: Երտաքին գործոց տեսուչ բարձրագոյն Վրացի Գեորգի հրապարակաւ Սարգսի աղային շնորհաւորեց այս շնաշխարհիկ պատիւը ընդունելուն համար:

— Յայտնի է որ ատեն մը աղային լրագրոց կարգը մէկ լրագիր մըն ալ ունէինք, իսկ անուն, որ թիֆլիզ կը տպուէր: և կամայ կամաց ընտիր լրագրոց կարգը մանեւոր սկսած էր սուտած ազգային հետաքրքրական տեղեկութեամբ, երբ որ գեղարդաբար վերջ ընելու ստիպուեցաւ: ուրիշ քանի մը ազգային լրագրոց պէս ծախքը չի կրնալով հանել: Երկրորդ տարւոյ սկիզբը մէկ յայտ մը առած էինք որ յիշեալ լրագիրը նորէն պիտի սկսի, և անձկանօք ստոր կը սպասէինք, բայց ժամանակը չափէկ անցնելով կամաց կամաց յայտնիս կըտրելու վրայ էինք:

Նշանները իզմիրու արշալոյս արարեալն պատուական լրագրէն աւելորդ առինք, որ Պատիւնեան Տ. Վարդիէլ ուսումնական քահանային ձեռքը նոր լրագիր մը սկսեք է տպուիլ թիֆլիզ, նոյն քահանային առանձին տպարանին մէջ, արարաւ անուամբ: և այս լրագրոյն նոր հրատարակմանը և տպարանին հաստատութեանը ձեռնդրու եղող ազնուական ազգասիրաց անունն ալ կարգացինք նոյն լրագրոյն բանասիրականին մէջ: և մաղթեցինք առ Մտուած որ այս անգամ արարաւ լրագիրը երկար և յաջող օրեր տեսնէ:

Նշեալ շաբթու մէջ, նոյեմբերի 18, նոյն լրագիրը մենք ալ ընկալաք թիֆլիզէն: որուն համար կը պարտաւորիմք հրապարակաւ շնորհակալութիւններ մատուցանել վերոյիշեալ գիտնական քահանային: չէ թէ անոր համար որ հաճեցաւ այս լրագիրս խրկելով մեզ պատուել: այս առաւելապէս անոր համար որ մէկ նոր գեղեցիկ ընթացք մը տուեր է լրագրոյն: որով այժմէն շատ ազգիկ լրագիր մը եղեր է: նոր ծնած ատենը հսկայաքայլ առաջ ընթանալ մը ցուցուցեր է: որ բնական կարգի մէջ հրաշք է: և մտաւորական կարգի մէջ ալ միայն գրոց և կրթութեան մէջ եփած գլուխ մը կրնայ ասանկ մէկ հրաշք մը ընել:

Երբայ լրագիրը կը սկսի 1850 սեպտեմբերի 1 էն: շաբթու մէկ մէկ թերթ, չէ թէ հասարակ լրագրոց, այլ գրքի ձեւով տպուած ութամալ: ուրով ամէն մէկ շաբթու մէկ մէկ տետրակ կ'ընէ 16 թղթահամարով: որ թէ որ կազմուի նէ՝ տարին երկու հատոր չափաւոր մեծութեամբ գիրք կ'ըլլայ: ամէն մէկ հատոր 416 թղթահամարով:

Մենք այս տեղս այս լրագրէն քանի մը յօդուածներ կ'առնենք: որ աղային լուրեր ալ են: միանգամայն և լրագրիս լեզուն և ոճն ալ կը ծանուցանեն:

Վաղին թուոյն մէջ կ'ըսէ: «Վարդապետն լեռնի գլուխը, ուր որ Նոյնայ տապանն հանգեաւ» որպէս Մտուածաշունչ գիրքն կը վկայէ, միշտ ձիւն և սառցոյ լինելով, համարեալ թէ անհնարին ինչէ եղել վեր ելանէն: Եկեղեցական պատմութեան մէջ աւանդած կայ, թէ սուրբն Յակոբ Մօքրեան հայրապետն կամեցաւ վեր ելանէլ և Տապանն տեսնել: այլ հրեշտակ երեւեցաւ, և ասոց՝ թէ Մտուածոյ կամք չէ՝ որ նա այն լեռնի գլուխն ելանէ: վասն որոյ Տապանի տախտակներէն մէկ կտոր

տուեց, որ նա բերեց հայաստան: և քաղաւքը ժլուծութիւններ արաւ: Հին ժամանակն շատ ծանապարհորդներ գտնուել են՝ որ կամեցել են այդ քանին ձեռնամուխ լինել: բայց դժուարութիւնքն խափանել են նոյն կամքն, նորումս Վերադարձի հաւատարմի անգամ գիտնական Պարոտ, հայազգի Մարտիրոսին հետ նոյն փորձն կամեցաւ փորձել, բայց եղև անպատու: Պարոտն յետ Մարտիրոսին (Պարոտ) և այլք ևս շատ աշխատեցան: Միշտ օգնատու մտնոյ մէջն ծանապարհ ելաւ Պարոտը: և սեպտեմբերիս մէջ ունի ելանէլ Մարտիրոսի գլուխն: Հետեւեալ թերթերուն մէջ կը ծանուցանենք՝ թէ որպէս եղև նոյն յառաջողութիւն: Երբ քնայինք, երբ հասան: ուր հասան: Բնէ տեսան: և քնէ եղև նոյն աշխատութեան պատուը:

Երբոր թերթին մէջ. «Մեծ կայսրաբայն ալ մենայն ուսուց» ըստ միջնորդութեան սրբազան կաթողիկոսի ամենայն հայոց՝ շնորհեալ է ասպետութեան նշան Սրբուհայն Մենայն երկրորդ աստիճանի, բարձրագոյն Սարգիս վարդապետի 9 ալ լաւեանց: և նոյն ասպետութեան երկրորդ աստիճանի նշան, Տէր Պետրոս քահանային Պատիւնեան, որ է վարժապետ լեզուին հայոց ի Ղեմարանին Ստաւրապոլ քաղաքին կովկասու:

Յիշեալ Սարգիս վարդապետը, որ թիֆլիզում տեղաբնակ Սանահին վանից միաբան է, 1841 թուին ուսումնական և հոգեխոսական ծանապարհորդութիւն մը ըրած է, և նոյն ծանապարհորդութիւնը 1842 թուին տպած է թիֆլիզ, ծանապարհորդութիւն ի մէջ Հայաստան խորագրով: տեղ տեղ գտած հին արձանագրութիւններն ալ մէջը գնելով: որով ազգային հետաքրքրոյ համար պատուական մէկ գիրք մը եղած է: բայց գործոյս միայն առաջին մասը տպուած է: հետեւեալ մասը կամ մասները տպուած տեսնելու ամենայն հնաւէր կը փափային:

Հիշեալ թերթին մէջ. «Նշեալ օգնատու սի ամնոյ մէջ (1850 թուին) Պ. Մարտիրոսի հաւաքի գաղտնիկ պատկերահանը Օդեսայ քաղաքում գրեց ի տես հասարակաց ժողովրդեան՝ ութնորդ արձանիկ պատկեր, որ նկարել է մէկ տարի միջոցում, և միտքում գրել է յուզարկել Ս. Պ. Մարտիրոսի (Պետրոսի) մայրաքաղաքը: Ժողովրդոց յոյց տալը օգնատուի տաան և ութնէն տեսնել միջոց: ի բանը: Վհա նոյն պատկերաց ցուցակը:

«1. Սկիզբն Ծովի մէջ պատահած կատաղած ալքերի տաղէր (տաղաներ), փութորիկ: պաշտառ արեգական էլ ծառապանիկը վրէն տարածած՝ յանկարծ ծածկուած է թիպագին ամպերի մէջ, որ պատրաստ են կայմակներ թափել:

«2. Իսկ (պիտէ նաւ մը) մերթնէ: լուսնիակ իրիկուն ժամանակը ընդ հրամանատարութեամբ իջարկուց: բայց լուսնը ծածկած չի երեւում:

«3. Եւաւրեան (նաւարկին) ահազ պատեւրազն:

«4. Գիշեր: Գիւլեակօրնոյ ձեռնանալ տեղումը մօտ թիֆլիզի, և լուսապայծառ լուսնի գիմարը տաճիկը թողը գծած (ուսկանը նետած) գետը՝ ձկները գուս (գուրս) կը բաշէ: իսկ աջա կողմում երեւում է տաճիկ խրճիթի, որոյ մէջ լից երեւում է կրակ:

«5. Սուգալ քաղաքը՝ Ղրիմու, արեգական մանեւոր ժամանակը, իրիկուն ծառապանիկը փրկուած սարերի փեշերումը (լեռներուն տակովը), որոց վրայ երեւում են գեղեցիկաց (ձիւնիվրդներուն) շինած բերդերը:

«6. Փութորիկ կամ մրրիկ Սեւ ծովի մէջումը: Վիսաղի ափերումը:

«7. Օթուզի ձորի ափերը արեգակի դուս գալու (ծագելու) ժամանակը, 25 վեր հեռի թէ՛ ողորկայից:

«8. Պետրոսի գիրքի ձեւը ծովային կրթարանից արեգակի մանեւոր և լուսնի դուս գալու ժամանակը:

— Լրագրոյն նախընթաց թերթերուն մէջ զրուցուած է որ մեծազօր տէրութեան հովանաւորութեանը տակը եղած գարնաներուն ընդհանուր տեսուչ մեծապատիւ Վեմալ էֆենտին Վարդապետն ուսման տեղերուն և բռնուած ծառայներուն վրայ աղէկ տեղեկութիւն առնելու համար մեծազօր տէրութեան հրամանաւ և կարգադրութեամբ Վեմալ

րոպայի ուսման կողմանէ ծաղկեալ քանի մը երկիրները ծանապարհորդութիւն ըրաւ: և յատկապէս Վրանսա Փարիզ մայրաքաղաքը դարձաւ: և այս երկրորդ գալստեանը հաճեցաւ միջնորդեան արժանապատիւ վարդապետաց հովանաւորութեան և տեսչութեան տակը Փարիզ հաստատուած Ստաւրապոլ գարնանը այցելութիւն ընելու: որուն աշակերտները ամէն ալ օսմանեան մեծազօր տէրութեան հայտնակ հայազգի պատանիներ են: Վարդապետն ընթացքին շատ հաւանցաւ: գովեց: և ուսանողաց ալ յորդոր մատուց ուսման ամենայն փութով պարապիլ: որպէս զի թէ տէրութեան և թէ իւրաքանչիւր իւրեանց աղէկ օգուտ գործեն: Ստանդները մեծաւ շնորհակալութեամբ և գոհութեամբ ընկալան մեծապատիւ պաշտօնատարը: և գարնանունէն մեկնելէն ետքը մէկ շնորհակալութեան նամակ մը գրեցին բոլոր ուսանողք և իրեն խրկեցին, իրենց խորին երախտագիտութիւն յայտնելու համար: Եւ խրկած նամակներուն թարգմա նութիւնն է այս:

«Պերճաշուք Տէր»

«Որ հափառ ինքնակալն վտառուէր տուրքը լրջով Չեղի յանձնուած բարձր պաշտօնը, որ դուք ալ փառաւորութեամբ կը կատարէք, կրնային մեզն երկիւղալ ընել Չեղ տէրութեան մեզն ընելու արժանի դատած այցելութիւնիդ: Թէ որ Չեղի յատուկ եղած ներող բարեբարութիւնը չի գիտնայինք: Չէ թէ մեր բարեբարին առատամիտ բարեբարութիւնը: և մանաւանդ մեր վեհափառ ինքնակալին բարեշօքարութիւնը մոռցած ենք, և մեր աշխատութեամբ և պարսպմամբ մեզ այս երկուքին ալ արժանի ընելու անհոգութիւն ըրած ենք: Երբանիկ կը համարէինք զեզ: Թէ որ մեր ձգուէք ձեռքերնուս գար հետեւող ըլլալ վեհափառ ինքնակալին իր ժողովրդոցը մտաւորական յառաջողութեան համար ունեցած արեւել փափաքանցը, որուն Չեղ պերճաշուքութիւնն ալ միշտ և հաստատապէս ընկերացած էք: Մենք ալ մեր կարողութեանը վերջնական չափով կ'ուզէինք հաղորդ գտնուիլ ասանկ գործոյ մը: որուն օգուտ կարութիւնն ու մեծութիւնը շատ աղէկ կը ծանախմք:

«Չեղի հաճոյ ըլլալուն, պերճաշուք Տէր, և Չեղ հաւանութեանը արժանաւոր գտնուելուն յայտը բաւական էր որ մենք յաղկալ ըլլայինք ան մեր արեւելքներու: Թէ որ մենք առաջիկայ մեր առանձին փափաքովը և մեր ուսուցիչներնուս խոր խուսելով արդէն այս արեւելքները յաղկեւոր ծամբան մտած չըլլայինք:

«Եւ համարձակիմք յուսալու, պերճաշուք Տէր, որ Վուք արժանի կը համարիք վեհափառ ինքնակալին տեղեկութիւն տալու, մեր յաջող յառաջող գիմարութեանը վրայոք չէ ալ նէ, գտնէ մեր սատարիկ և անկեղծ փափաքանցը վրայոք, որ միշտ ունիմք մեր սրտին մէջ: որպէս զի Վուք և Չեղ բարեշօքար հաճութեանը մենք մեզ արժանի ընեմք:

22 Հոկտեմբեր 1850: Փարիզ:

Ստանդ Գարնան Հայոց:

ՀԱՆԵՒՈՒԿ

Գալն ի տան ուրեք ղողի յանկարծուտ, Տունն յաջաց գողոյն առնու գիտախուտ:

ԳԱՐԵԿԻՆ Ե. ՓԱՍՏԱՆԵԱՆ:

ՀԱՐՏԱՐԱԿԻՉ

ԼԱՐԳՐԻՍ

Պրատայի Եղեմնէն

Չափաւորեց:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՏԳԱՐԱՆԻ ԵՈՎԶԱՆՆՈՒ ԳԻՒԶԵՆՏԻՍԵԱՆ

Ի ՎԵՐԻՐ ԻՆԵՆ

1. Դերայ. Եւրոպական Ռուսաստանի Լիվոնի գաւառին Տաւրաք քաղաքն է: որ Գերմանացիք Տէրքը կ'ըսեն: Այս տեղի համարարանը շինած և հիմնած է Եւրոպի կուսակալ Վարդի թագաւորը, 1632 թ. և Ռուսաց Աղէքսանդր կայսրը 1802 թ. նոր արտաւորութիւններ տալով՝ համարարանին նորոգել եղաւ: և Եւրոպայի գիտնական համալսարաններուն մէջն է: